Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

MERITOKRATIYANING AKSIOLOGIK ASOSLARI VA JADID MEROSIDA BILIM HAMDA LAYOQATNING IJTIMOIY QADRI

Sardorbek Xolmirzaevich Mukarramov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ mukarramov@86gmail.com

ANNOTATSIYA

Meritokratiya bilim va layoqatni e’tirof etishning axloqiy shartlari orqali tahlil qilinadi. Jadid merosi zamonaviy imkoniyatlar adolati bilan qiyoslanadi. Kasbiy kompetentlik, yutuq uchun e’tirof va inson qadr-qimmati farqlanadi. Natijani baholash bilan unga erishish imkoniyatini tekshirishning ikki qatlamli tartibi taklif etiladi. Maqola empirik reyting yaratmaydi.

Kalit so‘zlar

meritokratiya, bilim, layoqat, jadid merosi, imkoniyatlar adolati, qadr-qimmat.

DOI: 10.5281/zenodo.23302243

KIRISH

Bilim va layoqatni qadrlash bilan insonlarni umumiy qadr bo‘yicha tartiblash bir xil ish emas. Muayyan vazifani bajarish uchun kompetentlikni aniqlash zarur bo‘lishi mumkin, biroq kasbiy natija inson sha’nining to‘liq mezoniga aylanmasligi kerak. Meritokratiyaning aksiologik muammosi aynan shu chegarada yuzaga keladi: yutuq uchun e’tirof, natijaga erishish imkoniyati va barcha insonlarning qadr-qimmati qanday bog‘lanadi?

Sharipov Behbudiy qarashlarining siyosiy-huquqiy tomonlarini, Mamatqulova esa jadid darsliklarini tahlil qilish mezonlarini yoritadi [1; 2]. Mazkur manbalardan jadidlarda zamonaviy meritokratiya nazariyasi tayyor holda mavjud bo‘lgan degan xulosa chiqarilmaydi. Ular bilim va ijtimoiy mas’uliyat masalasiga tarixiy yo‘nalish beradi. Maqolaning maqsadi layoqatni e’tirof etish bilan imkoniyatlar adolatini bir-biridan ajratmasdan, ularning turli baholash vazifalarini ko‘rsatishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Maqola sakkizta tarixiy, epistemologik va normativ manbaning maqsadli qiyosidan iborat. Asosiy usullar tushunchaviy farqlash, qarshi misol va shartli me’yoriy asoslashdir. “Layoqat”, “yutuq”, “munosiblik” va “qadr-qimmat” atamalari bir-birining o‘rnida ishlatilmagan. Hech bir real rahbar yoki guruhning intellekti, kasbiy darajasi yoki siyosiy tanlovi reyting qilinmaydi.

Fikriy misol sifatida bir xil yakuniy natijaga turli resurs va vaqt sharoitida erishgan ikki ishtirokchi vaziyati olinadi. Maqsad kimga mukofot berishni belgilash emas, baholash savollarining turlicha ekanini ko‘rsatishdir. Vazifani bajarish sifati, sarflangan harakat va boshlang‘ich imkoniyat bitta ko‘rsatkichga birlashtirilganda qanday ma’no yo‘qolishi tekshiriladi. Empirik tanlov yoki baholash natijalari taqdim etilmaydi.

NATIJALAR

Kompetentlik, yutuq va qadr-qimmat. Kasavin fazilat epistemologiyasini tahlil qiladi [3]. Mazkur yo‘nalish bilimni faqat to‘g‘ri javoblar yig‘indisi emas, uni izlash va tekshirish usuli bilan ham bog‘lashga imkon beradi. Maqoladagi talqinda layoqat ma’lum vazifaga daxldor qobiliyatdir. Yutuq esa muayyan sharoitda

erishilgan natijani anglatadi. Shaxsning inson sifatidagi qadr-qimmati bu ikkalasining miqdoriy yig‘indisidan kelib chiqmaydi.

Bunday farqlash kasbiy mezonlarni bekor qilmaydi. Aksincha, aynan qaysi vazifa uchun qaysi dalil kerakligini ko‘rsatadi. Muayyan ishni bajarish qobiliyati tekshirilayotganda unga aloqasiz ijtimoiy obro‘ni dalil sifatida ishlatish noto‘g‘ri bo‘ladi. Shu bilan birga, vazifaga tayyor bo‘lmagan insonni “qadrsiz” deb baholash ham mazkur vazifa mezonidan tashqariga chiqadi. Kompetentlikning lokal mezoni universal insoniy hukmga aylantirilmaydi.

Natija va unga erishish sharoiti. Morozovning genetik adolat haqidagi tahlili inson nazoratidan tashqaridagi sharoitlar bilan adolat munosabatini muhokama qiladi [4]. Wolff ijtimoiy qo‘shilishning turli shakllarini ajratadi [5]. Ushbu manbalar natijani sharhlashda boshlang‘ich sharoitni unutmaslik uchun konseptual asos beradi. Ammo ular har bir real vaziyatdagi tafovutni bir xil sabab bilan tushuntirishga yo‘l bermaydi; resurs va sharoit alohida tekshirilishi kerak.

Maqolada ikki qatlamli baholash taklif etiladi. Birinchi qatlamda faoliyat natijasi tegishli, ochiq mezon bo‘yicha tahlil qilinadi. Ikkinchisida shu natijaga erishish uchun ta’lim, vaqt, maslahat va mashq imkoniyatlari qanday bo‘lgani tekshiriladi. Ikkinchi qatlam birinchi natijani o‘zgartirib yozmaydi. U natijaning sababini tushuntirish va keyingi rivojlanish imkoniyatini muhokama qilishga xizmat qiladi.

1-jadval. Layoqatni e’tirof etishning farqlangan mezonlari

Mezon	Tahlil savoli	Talqin sharti	Chegara
Vazifa	Qaysi faoliyat baholanadi?	Tegishli kompetentlik aniqlanadi.	Umumiy insoniy reyting emas.
Natija	Nima bajarildi?	Ochiq sifat mezoni qo‘llanadi.	Obro‘ dalil o‘rnida olinmaydi.
Sharoit	Qanday imkoniyat berilgan?	Vaqt, ta’lim va yordam tekshiriladi.	Teng talab teng sharoit emas.
Bilim odobi	Da’vo qanday tekshiriladi?	Xato va bilmaslik chegarasi tan olinadi.	Sertifikatning o‘zi yetmaydi.
Qadr-qimmat	Inson qanday muomalaga loyiq?	Kasbiy mezon shaxs qadridan ajratiladi.	Past natija qadrsizlik emas.

Bilimning ijtimoiy qadri va epistemik halollik. Kidd ta’limdagi epistemik buzilish muammosini o‘rganadi [6]. Shu asosda bilimni e’tirof etish faqat sertifikat yoki ko‘rinadigan muvaffaqiyatga tayanib qolsa, uning ichki talablari, xatoni tan olish, dalilni tekshirish va bilmaslik chegarasini ko‘rsatish, chetda qolishi mumkinligi muhokama qilinadi. Maqola bu ehtimolni hozirgi barcha ta’lim tashkilotlari haqidagi fakt sifatida emas, baholash mexanizmining konseptual xavfi sifatida qo‘yadi.

Sardoč va White ta’limdagi muqobil imkoniyatlarning yetarliligini, Claassen esa inson imkoniyatlarini subyektlik bilan bog‘liq adolat nazariyasida muhokama qiladi [7; 8]. Mazkur manbalardan chiqarilgan mualliflik xulosasiga ko‘ra, bilimning ijtimoiy qadri uning egasini boshqalardan ajratish bilangina emas, boshqalarning ham mazmunli faoliyat imkoniyatini kengaytirishi bilan baholanishi mumkin. Bu mezon bilim egasining shaxsiy manfaatini butunlay inkor etmaydi.

MUHOKAMA

Ikki qatlamli yondashuvga e’tiroz shuki, sharoitni hisobga olish mezonlarning aniqligini pasaytirishi mumkin. Maqolada bunga barcha baholashni individual taassurotga almashtirish orqali javob berilmaydi. Natija mezoni ochiq saqlanadi; sharoit haqidagi ma’lumot esa alohida qatlamda keltiriladi. Shu tariqa “nima bajara oladi?” savoli “nima uchun shunday natijaga erishdi?” savoliga qo‘shib yuborilmaydi.

Jadid merosiga murojaat ham ehtiyotkorlikni talab qiladi. Tarixiy muallifning bilimga da’vatini hozirgi tanlov, attestatsiya yoki rag‘batlantirish tizimining to‘liq nazariy asosiga aylantirish anaxronizm bo‘ladi. Merosning foydali jihati bilimning shaxsiy va jamoaviy ahamiyati haqidagi savolni qayta qo‘yishdir. Zamonaviy institut uchun aniq mezon esa hozirgi vazifa, dalil va huquqiy sharoit bilan alohida asoslanishi kerak.

Empirik davomda baholash topshirig‘ining kasbiy vazifaga mosligi, baholovchilararo kelishuv va tayyorlanish imkoniyatlari tekshirilishi mumkin. Ushbu tekshiruv shaxslarning insoniy qiymatini emas, muayyan vositaning to‘g‘riligi

va chegarasini o‘rganadi. Maqola sonli indeks taklif qilmaydi, chunki turli axloqiy o‘lchovlarni bir ballga yig‘ish muhim farqlarni yashirishi mumkin.

XULOSA

Meritokratiyaning aksiologik muammosi layoqatni e’tirof etish zaruratini inson qadrining tengligi va imkoniyatlar adolati bilan bog‘lashdan iborat. Jadid merosi bu muammoni bilim hamda ijtimoiy mas’uliyat munosabatida o‘rganishga tarixiy kontekst beradi. Asosiy natija kompetentlik, yutuq va qadr-qimmatning bir-biriga keltirib bo‘lmaydigan tushunchalar sifatida ajratilishidir.

Natija va unga erishish sharoitini ikki qatlamda tahlil qilish taklif etildi. Mazkur tartib professional sifat talabini ham, rivojlanish imkoniyatini ham ko‘rinadigan qilishga qaratilgan. U real insonlar yoki siyosiy tanlovlar haqida reyting emas, baholashning predmetini aniqlashtiruvchi normativ-konseptual yondashuvdir.

Tadqiqot shaffofligi. Qo‘lyozma nazariy tahlildir; yangi empirik ma’lumotlar keltirilmagan. Matnni tayyorlashda sun’iy intellekt yordamidan foydalanilgan. Nashrdan oldin ilmiy muallifning yakuniy tekshiruvi va tasdig‘i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sharipov R. Mahmudxo‘ja Behbudiyning siyosiy-huquqiy qarashlari // Jadidshunoslik ilmi durdonalari / tuzuvchilar R. Sharipov, I. Sadillayev. Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. 2026. (p. 180–189).
2. Mamatqulova S. Jadid darsliklari va xrestomatiyalarini tahlil qilishning metodologik asoslari va mezonlari // Qo‘qon universiteti xabarnomasi. Vol. 18 (B). 2026. (p. 208–212). DOI: 10.54613/ku.v18iB.1805
3. Касавин И.Т. Эпистемология добродетелей: к сорокалетию поворота в аналитической философии // Эпистемология и философия науки. Т. 56. № 3. 2019. (p. 6–19). DOI: 10.5840/eps201956341
4. Морозов К.Е. Левое либертарианство и генетическая справедливость // Этическая мысль. Т. 23. № 1. 2023. (p. 95–108). DOI: 10.21146/2074-4870-2023-23-1-95-108
5. Wolff J. Forms of Differential Social Inclusion // Social Philosophy and Policy. Vol. 34. No. 1. 2017. (p. 164–185). DOI: 10.1017/S0265052517000085
6. Kidd I.J. Epistemic Corruption and Education // Episteme. Vol. 16. No. 2. 2019. (p. 220–235). DOI: 10.1017/epi.2018.3
7. Sardoč M.; White J. Education and the adequacy of options: An interview with John White // Theory and Research in Education. Vol. 16. No. 1. 2018. (p. 118–131). DOI: 10.1177/1477878517746844
8. Claassen R. An Agency-Based Capability Theory of Justice // European Journal of Philosophy. Vol. 25. No. 4. 2017. (p. 1279–1304). DOI: 10.1111/ejop.12195